

Ὁ εἰς τὴν μόνωσιν εἰσελθὼν ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὅτι ἤλ-
θεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ Ὑπερδύναμον καὶ Αἰώνιον. Αὐτὸ εἶναι
τὸ «θαῦμα μέσα στὴν ἔρημον, ποὺ γίνεται σ' ὄσους ἀποδημοῦν»,
ἢ ἐπαφὴ τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ οὐσιῶδες, μὲ τὸ ἰδιαίτατον τῆς ψυχῆς.
Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαφῆς αὐτῆς, τῆς ἐνώσεως αὐτῆς Θεοῦ καὶ
ψυχῆς, εἶναι ἡ συνείδησις ὅτι ἀνήκομεν εἰς συναρτήσεις αἰωνίας,
χωρούσας πέρα παντὸς βεβήλου, καὶ ὅτι διαχειριζόμεθα δυνάμεις,
μέσα εἰς τὰς ὁποίας ὑπάρχει καὶ ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀποκαλύ-
ψεις τοῦ τοῦ θεῖου. Ἡ ψυχὴ μετατίθεται εἰς τὸ μὴ δεκτικὸν λό-
γου δέος τοῦ θεοῦ, τὸ ὁποῖον διαρρηγνύει τὸν πυρῆνα καὶ εἰσ-
βάλλει ἐξ ἐφόδου εἰς τὴν ψυχὴν :

Σὺ ὅμως ἔρχεσαι καὶ δίνεις τὸν ἑαυτό Σου,
καὶ πέφτεις ἐπάνω σ' αὐτόν, ποὺ ἔφυγε.

ΚΕ΄.

Τὸ βίωμα αὐτὸ τῆς ἐπαφῆς καὶ τῆς αἰφνιδίας παρουσίας τοῦ
Θεοῦ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν εἶναι ἀνέκφραστον. Διότι, ὡς λέγει ὁ
Πρόκλος, «ἄρρητον καθ' ἑαυτὸ τὸ θεῖον καὶ ἄγνωστον». Ἡ περὶ
αὐτὸ σιγὴ τοῦ μύστου εἶναι πανάρχαιον κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος.

Οὔτε σὲ μιὰ αἰωνιότητα
Νὰ τὸν ἐκφράσῃ κανένας δὲν μπορεῖ.

Ἡ ἱστορία τῶν θρησκευμάτων γνωρίζει τὴν ἱερὰν σιγὴν, τὴν
σιωπηλὴν λατρείαν καὶ τὴν σιωπηλὴν προσευχὴν. Ἰδιαιτέρως
γνωρίζουν αὐτὴν οἱ μυστικοί. Ἀρκούμεθα εἰς τὴν μνειάν ἐνὸς
διστίχου τοῦ Ἀγγέλου Σιλεσίου :

Ὁ Θεὸς εἶναι τόσον ἄνωτερος ἀπὸ ὅλα,
ὥστε δὲν μπορούμε νὰ μιλοῦμε γι' αὐτόν.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ καλύτερος τρόπος τῆς λατρείας του εἶναι ἡ
σιωπὴ.

Ἡ σκοτεινιά ξεχύθηκε καὶ ὅλα σιωποῦν,
Μπροστά σου σκύβει, Ὑψιστε, τὸ πνεῦμά μου.
Γυρίζω στὸ ἱερό, στὸ ἄδυτο τὸ σκότος,
Κύριε, μίλα ἐσὺ κι' ἄφησ' ἀμίλητο ἔμένα.

Ἡ σιωπὴ αὐτὴ γίνεται συνειδητὴ ὡς καθῆκον τοῦ Ἱεροφάντου καὶ τοῦ μύστου τῆς θεότητος. Ἱερὸν τι δέος ἐμποδίζει αὐτὸν νὰ ὁμιλήσῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἤθελε, πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκφράσῃ τὸ Ἀνέκφραστον, νὰ κλείσῃ μέσα εἰς πτωχὰς λέξεις τὸ Ἀπεριόριστον ;

Ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ μιὰ σιωπὴ,
Κι' ὁ σιωπημένος εἶναι ὁ Θεός,
Ποὺ κλίνουν ὅλα τὰ πράγματα σ' αὐτόν,
Γεμάτα ἀπὸ τῆς δυνάμεώς του τὶς ἀχτίδες.

Ἡ τοιαύτη σιωπὴ σχετίζεται πρὸς τὴν ἔξαρσιν τῆς μὴ δεκτικῆς λόγου πλευρᾶς τῆς θεότητος καὶ ἐμφανίζεται ὑπὸ τρεῖς μορφάς. Τὸ μὲν παρίσταται ὁ Θεὸς ὡς κατοικῶν μέσα εἰς ἀπέραντον σιγὴν. Παραδείγματα ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ Λαοτσέ, εἰς τὴν Ἑρμαϊκὴν γραμματείαν, εἰς τὴν Γνώσιν, παρὰ τῷ Ἀγγ. Σιλεσίῳ. Ἐπειτα ὡς προσωποποιήσις τῆς σιωπῆς, ἡ ὁποία ὑποστασιοῦται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον. Οὕτω παρουσιάζεται ἡ Σιγὴ ὡς θεῖον ὄν ἐν τῇ Γνώσει καὶ ἐν τῇ εὐσεβείᾳ τῶν Αἰγυπτίων. Τέλος ὁ Θεὸς ταυτίζεται πρὸς τὸ Κενόν, πρὸς τὸ Μηδέν. Συνέπεια τῆς ταυτίσεως ταύτης εἶναι ἡ ἄρνησις ὅλων τῶν θείων κατηγορημάτων. Οἱ περὶ τὸν Eckhart μυστικοί, ὁ Tauler, ἡ λεγομένη Γερμανικὴ θεολογία, ὁ Ἀγγ. Σιλέσιος παρέχουν παραδείγματα τῆς σιωπῆς ταύτης. Γενικῶς εἰπεῖν ἄρνοῦνται πᾶν ἐκφραστὸν ἰδίωμα τοῦ Θεοῦ ἢ θεωροῦν αὐτὸν ἐπέκεινα παντὸς ὀνόματος καὶ παντὸς συνδέσμου πρὸς τὴν ἄλυσσον τῶν αἰτίων καὶ τῶν αἰτιατῶν. Εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ μέθοδος τῆς λεγομένης ἀρνητικῆς θεολογίας τῶν μυστικῶν ἀπὸ τοῦ Σίνου Λαοτσέ καὶ τῶν Ἰνδῶν μέχρι τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ τῶν χριστιανῶν μυστικῶν τῶν μέσων αἰώνων. Ἀφ' ἑνὸς χαρακτηρίζει τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἀρνήσεως τῶν ὀρίων καὶ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ πάσης ἀνθρωπομορφικῆς ιδιότητος, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξαίρει αὐτὸν πέρα τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἀγνωρίστου τῆς φύσεώς του. Ἐντεῦθεν ἐρμηνεύονται καὶ οἱ λεγόμενοι ἀρνητικοὶ ὕμνοι, οἱ ὁποῖοι οὐδὲν κατὰ βάθος θετικὸν ἐκφράζουν περὶ τῆς θεότητος. Τὸ ἀντίθετον θὰ ἦτο ἀκατανόητον. Διότι ἀναφέρονται εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Παῦλον ἀνθρώπινοι ὀφθαλμοὶ δὲν εἶδον οὔτε ἀνθρώπινα ὠτα ἤκουσαν.

Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ γίνονται καταληπτοὶ οἱ περίφημοι στίχοι τοῦ Ἀγγ. Σιλεσίου :

Μηδὲν εἶναι καθαρὸ ὁ Θεός,
Οὔτε χρόνος τὸν κινεῖ οὔτε χῶρος.
Κι' ὅσο πειρὸ πολὺ νὰ τὸν πιάσης πολεμᾶς
Τόσο σοῦ φεύγει πειρὸ πολὺ καὶ χάνεται.

Διότι ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν καὶ μάλιστα τελεῖ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Οὔτω ἡ μυστικὴ θεολογία ἐξαίρει ὑπερβαλλόντως τὸ Μὴ δεκτικὸν λόγου στοιχεῖον ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ Θεοῦ. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἡ θεολογία τοῦ Ὁλοῦ ἀλλοτρίου, Διδακτικὸν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι τὸ Ἄσμα τῶν ἀγγέλων εἰς τὴν τραγωδίαν «Ἐωσφόρος» τοῦ μεγάλου Ὁλλανδοῦ ποιητοῦ τοῦ 17 αἰῶνος Joost van den Vondel.

Πρὸς τὸ καθῆκον αὐτὸ τῆς σιγῆς ἀντιστρατεύεται ἡ ἀνάγκη πρὸς ἀνακοίνωσιν τοῦ μεγάλου βιώματος. Ἐπέρχεται τοιουτοτρόπως ἐσωτερικὴ ἀντίθεσις, ἐπειδὴ ταυτοχρόνως πρὸς τὸ καθῆκον ἐκεῖνο ἐνυπάρχει μέσα εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἡ προφητικὴ ἐκείνη ὁρμὴ πρὸς ἔκφρασιν, πρὸς τὸν εὐαγγελισμόν καὶ τὸ κήρυγμα.

Ἄφησε νὰ γίνω τὸ στόμα τῆς νέας ἀγγελίας,
Ὁ κήρυκάς της καὶ ὁ πρόδρομος.

Ὁ μυστικός, ὅστις αἰσθάνεται πᾶσαν ἔκφρασιν ὡς ξένην πρὸς αὐτὸν μέσα εἰς τὴν ἀποχώρησίν του εἰς τὰ ἄδυτα τοῦ στήθους του, παραμένει συγχρόνως ἀνθρώπος, ὅστις ζῆ τὴν διάσπασιν ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου καὶ ὅστις ὁμιλεῖ περὶ πραγμάτων, περὶ τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀνακοίνωσις εἶναι δυνατὴ. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ παραδοξότης τῆς ἐκφράσεως. Ὅτι ἀνακοινώνει ἀνακαλεῖ ὁ ἴδιος παρενθύς. Ὅμιλεῖ μὲ εἰκόνας, χωρὶς νὰ ἱκανοποιεῖται ἀπὸ καμμίαν ἐξ αὐτῶν. Καὶ ἐπειδὴ τίποτε τὸ θετικὸν δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ εἴπη, συσσωρεύει ἀρνητικὰ κατηγορήματα. Καὶ κατὰ βάθος ἡ πρὸς ἔκφρασιν προσπάθεια τοῦ μυστικοῦ ἀποτελεῖ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Jaspers, ἐσωτερικὴν ἀντίφασιν. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς πάλης τοῦ μυστικισμοῦ πρὸς ἔκφρασιν, πρὸς εὔρεσιν ἀντιστοίχων πρὸς τὸ βαθὺ βίωμα λέξεων καὶ ἐννοιῶν, παρέχει ὁ Πέρσης Σουφίτης ποιητῆς Bastamîs :

Πήγαινα ἀπὸ Θεὸ σὲ Θεό, ὡς ὅτου φώναξε κάποιος
Ἐκείνη ἀπὸ μένα μέσα σὲ μένα: ὦ Σὺ Ἐγώ, ὦ Σὺ Ἐγώ.

Κάθε ἔννοια μεταβαίνει εἰς μίαν ἄλλην καὶ κάθε λέξις εἶναι παράδοξος, ἐπειδὴ καταβάλλεται προσπάθεια νὰ εἰπωθῆ τὸ ἀνεκφραστον, νὰ περιβληθῆ μορφὴν τὸ ἄμορφον καὶ νὰ ἀποκαλυφθοῦν ἀπρόσιτα βάρη.

Ἡ ἐνδόμυχος αὕτη ἀντινομία αἴρεται κατὰ τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον συνεβούλευσεν ὁ Hölderlin. Δὲν ἐκφράζει ὁ ποιητὴς τὸν Θεὸν καὶ τὸ βίωμά του, ἀλλὰ περιγράφει μόνον αὐτά, χρησιμοποιοῦν τὸ σύμβολον, τὴν εἰκόνα, πολυσήμαντα σημεῖα μὲ σημασίαν κατὰ τὸ ἥμισυ σαφῆ καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ σκοτεινὴν. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον μαρτυρεῖ τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν» περὶ τοῦ βασικοῦ θερησκευτικοῦ βιώματος τοῦ Ρίλκε.

Ἄν μόνο μιὰ φορὰ βασιλεύεν ἀπόλυτη ἡσυχία,

Ἄν τὸ τυχαῖο καὶ τὸ συμπτωματικὸ

Βουβαίνονταν καὶ τὸ γειτονικὸ τὸ γέλιο,

κι' ἂν δὲν μ' ἐμπόδιζε τόσο πολὺ ὁ θόρυβος,

μὲ μιὰ μυριόστομη τότε ἰδέα θὰ

μπόραγα ὡς τὰ πέρατά Σου νὰ Σὲ σκεφθῶ

κι' ὅσο βαστάει ἓνα χαμόγελο νὰ Σὲ βαστάξω.

Ὅποιος τὰ μάτια του τώρα δὲν μπορεῖ νὰ κλείσῃ,

Σίγουρος πὼς δράματα ἓνα πλῆθος μέσα του περιμένουν

ν' ἀρχίσῃ ἢ νύχτα,

γιὰ νὰ ὀρθωθῆ μέσα στὸ σκότος του,

πέρασεν αὐτὸς σὰν ἓνας γέρος.

Ὁ ποιητὴς ἤθελε νὰ ὑμνήσῃ ὅ,τι ἐβίωσεν, ὅ,τι εἶδε καὶ ἤκουσεν. Ἀλλὰ ταχέως ἠσθάνθη ὅτι μόνον νὰ τὸ ὑποδηλώσῃ ἦτο δυνατόν, ὅτι ἀμυδρῶς μόνον ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκφράσῃ ἐκεῖνο, πὺ ἐβίωσεν εἰς τὰ κράσπεδα τῆς αἰωνιότητος. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκφρασθῆ διὰ λέξεων, ὀνομάτων καὶ μεταφορῶν. Κατανοεῖ διὰ τοῦτο ὁ Ρίλκε ὅτι τὰ ὅρια, μέχρι τῶν ὁποίων ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ, εἶναι ἐκεῖ, ὅπου εἶναι ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ παράσῃ ἐκφρασιν καὶ μορφὴν εἰς τὰ βιώματά του. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον στρέφεται πρὸς τὴν γῆν. Διὰ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος συνείδησιν τῆς πανταχοῦ παρουσίας τοῦ Θεοῦ. Ὁ ποιητὴς διαισθάνεται αὐτὸν εἰς τὴν φύσιν, εἰς τοὺς παλμούς τῆς

καρδίας του, εἰς τὴν ἀγάπην καὶ εἰς τὸν θάνατον. Εἶναι ἐκφρα-
στὸς διὰ τῶν καλλονῶν τῆς γῆς ταύτης, μέσα εἰς τὰς ὁποίας αἰ-
σθάνεται αὐτὸν γείτονα ὁ ποιητής. Ἐξ ἄλλου ὅμως παραμένει
ἄρρητος καθ' ἑαυτὸν καὶ ἀποκρύπτει τὸ αἰώνιον του. Εἶναι μέσα
εἰς τὸ σκότος τοῦ ἀπροσίτου φωτός, ὅπερ ἐνεδύθη ὡς ἱμάτιον.
Δὲν ἐπιδιώκει πλέον τὴν κτῆσιν τοῦ Θεοῦ τούτου, ἀλλὰ ἐνδιαφέ-
ρεται μόνον διὰ τὴν σχέσιν πρὸς αὐτόν, διὰ τὴν κατεύθυνσιν τῆς
καρδίας, ἣτις ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν γνώμην του, τὴν οὐσίαν κάθε
θρησκείας. Ἡ συναίσθησις αὕτη τοῦ ἀπροσίτου τοῦ Θεοῦ καθ'
ἑαυτὸν εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους, ποὺ παρεμβάλλει ὁ Ρίλκε με-
ταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τον ἄγγελον. Κατὰ τὰ εἰρημένα εἶναι
λοιπὸν ὁ Θεὸς γείτων συγχρόνως καὶ ξένος, κοντινὸς καὶ μακρυ-
νός, ὁ ὢν καὶ ἅμα ὁ ἐρχόμενος, ὁ μελλοντικός, *Coincidentia*
Oppositorum. Περὶ τοῦ μελλοντικοῦ αὐτοῦ Θεοῦ ὁμιλεῖ ἰδίᾳ
κατὰ τὰ ἔπειτα χρόνια τοῦ βίου του, ὅτε ἡ πεῖρα τὸν εἶχε πλέον
διδάξῃ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁμιλῇ κανεὶς περὶ τοῦ ὄντος, τοῦ
Θεοῦ καθ' ἑαυτόν. Διότι, ὅπως γράφει εἰς τὸν νεαρὸν ποιητὴν, ὁ
ἐρχόμενος Θεὸς παραμένει ἐκφραστὸς, ἐπειδὴ προετοιμάζομεν τὴν
ἐλευσίαν του. Καὶ μὲ τὴν πνοὴν τοῦ στόματός του θὰ ἀφανίσῃ κάθε
ἐπουσιῶδες καὶ κάθε μικρὸν καὶ εὐτελές. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γί-
νεται φανερόν ὅτι θὰ ἐξεπλήττετο ὁ ποιητής, εἰάν ἤθελομεν ἀπευ-
θύνει εἰς αὐτόν τὸ ἐρώτημα, ποῦ εὐρίσκεται ὁ Θεὸς ἢ πῶς βλέπει
αὐτόν ὁ ἴδιος. Ἄν διατρίβει ὑπεράνω τοῦ παντός ἢ ἂν ἐνοικεῖ
μέσα εἰς τὸν κόσμον, ἂν εἶναι προσωπικὸς Θεὸς ἢ ἂν στερεῖται
προσωπικότητος. Ἠσθάνετο τὸν Θεὸν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του
καὶ πανταχοῦ. Τὸν ἔβλεπε ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ μέσα εἰς τὸν
κόσμον. Τὸν ἐθεώρει ἀνεύρετον καὶ ἐνοιωθε συγχρόνως ὅτι τὸν
εἶχεν εὔρει. Ἐπίστευεν ὅτι τὸν ἔχανε διαρκῶς καὶ ἐγνώριζεν ἐν-
ταυτῷ ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χαθῇ.

ΚΣΤ'.

Τὸ θεῖον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν πυ-
ρῆνα τῆς ψυχῆς τοῦ εἰς τὴν μόνωσιν ἀποδημήσαντος ἀνθρώπου,
μόνον νὰ βιώσωμεν ἢμποροῦμεν. Ὁ ποιητής τὸ εὐρίσκει διὰ τῆς
βιώσεως πανταχοῦ, διότι γεμίζει ὅλα μὲ τὸ νόημά του :

Σ^ο εὐρίσκω σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα
Ποὺ τ^ο ἀγαπῶ καὶ τᾶχω σὰν ἀδέρφια.

ᾠ Ακούει τὸν Θεὸν ἀπὸ παντοῦ :

Φωνές, φωνές. ᾠ Ακουσε, καρδιά μου, ὅπως μόνον
ἅγιοι ἀκούανε.

ᾠ Οχι πὼς θὰ βαστοῦσα τοῦ Θεοῦ τῆ φωνή.

Μὰ ἀκουσε αὐτό, ποὺ φυσᾶ, τὴν ἀκατάπαυστη εἶδηση,
ποὺ γίνεται ἀπὸ σιωπή.

Καὶ ὁ εἰς τὸν ἑαυτὸν του βυθισμένος ζητητῆς δὲν λαμβάνει
γνώσιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ τόπου καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας,
ποὺ ἀσκεῖ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του. Τὴν αἴσθησιν αὐτὴν τοῦ αἰω-
νίου ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ καθιστᾶ ὄλον ἐν περισσώτερον καθα-
ράν, νὰ ἐξαλείφῃ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τὸ περικάλυμμα, ποὺ
σχηματίζουν γύρω της αἱ ἀνθρώπινα παραστάσεις καὶ ἐπιθυ-
μῖαι, νὰ φροντίζῃ ὥστε ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἡνωμένη ψυχὴ του νὰ
ἀποβαίῃ περισσώτερον ἄγρουπνος, μεγαλυτέρα καὶ μᾶλλον ταπει-
νόφρων. Τοιουτοτρόπως ἀνοίγει εἰς τὸν Θεὸν ὅλους τοὺς πόρους
τῆς ἀγάπης καὶ τῆς γνώσεως. Δι^ο αὐτῶν συλλέγει ὁ ποιητῆς τὸν
Θεὸν μέσα εἰς τὰς ποικίλας του ἀποκαλύψεις, ὅπως ἀπὸ τὰ ἄνθη
τὸ νέκταρ αἱ μέλισσαι.

ᾠ Ἀλλὰ προϋπόθεσις τῆς τομαύτης συλλογῆς εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ
ἀπὸ κάθε παράστασιν περὶ τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν
οἱ ἄνθρωποι :

Γιατὶ σὲ κρύβουν τὰ εὐλαβικά μας χέρια
κάθε φορὰ, ποὺ οἱ καρδιές μας σὲ βλέπουν
φανερά.

Εἰς τὰς ἀνθρωπομορφικὰς αὐτὰς παραστάσεις ἀντιπαραβάλλει
ὁ ποιητῆς τὸ ἕως τώρα ἀνείπωτον, τὸ βίωμά του, τῶν ὁρίων τοῦ
ὁποίου κέκτηται πλήρη συναίσθησιν. Οὐδεὶς κατὰ ταῦτα δύναται
λοιπὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ προσοικειώσεως τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ
διὰ τῆς νοήσεως. Τὸ θεῖον μυστήριον παραμένει ἀνεξερεύνητον
καὶ οὔτε ποθεῖ ὁ ποιητῆς τὴν ἐξιχνίασίν του. Σύμβολον τοῦ Θεοῦ
εἶναι τὸ σκότος. Τὸ αὐτὸ σκότος χρησιμεύει καὶ ὡς σύμβολον
τοῦ τόπου, ὅπου τελεσιουργεῖται ἑκάστοτε ἡ συνάντησις τῆς ψυ-
χῆς καὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ σκότος αὐτὸ σημαίνει τὸ ἐπέκεινα πάσης

γνώσεως. Ὅπως αἱ εἰκόνες, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιχειροῦμεν νὰ περιγράψωμεν ἢ νὰ παραστήσωμεν τὸν Θεόν, καλύπτουν αὐτόν, τοιοῦτοτρόπως φράσσουν τὸν δρόμον, ποὺ ὁδηγεῖ εἰς αὐτόν, αἱ αἰσθήσεις μας, αἱ ἐκ τῶν ὁποίων ἐντυπώσεις εἶναι περιορισμένοι καὶ φευγαλέαι, ἐπειδὴ τελοῦν δέσμιαι εἰς τὸν χῶρον καὶ εἰς τὸν χρόνον. Ἐνῶ ὁ Θεὸς εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ πάντοτε μόνον νὰ προαισθανθῶμεν ἢ μποροῦμεν, τὸ Ὅλον καὶ τὸ Ἀπεριόριστον. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εὐρίσκομεν αὐτὸν ἀφορμώμενοι ὄχι ἀπὸ τὰ δεδομένα, ποὺ εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν νόησιν, ἀλλὰ ἀπὸ μίαν δευτέραν, ἄχρονον καὶ εὐρεῖαν ζωὴν, ἣ ὁποία ἀποκαλύπτεται ὡς μία ἄλλη πραγματικότης μέσα εἰς τὰς «σκοτεινάς ὥρας» τῆς ὑπαρξέως μας. Μέσα εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν πραγματικότητα Θεὸς καὶ ἄνθρωπος εἶναι πλησίον ἀλλήλων. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ τολμηρὰ οἰκειότης τῶν διαλόγων μετὰ τὸν «γείτονα» Θεόν, ὅστις ἔχει ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου. Μεταξὺ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑφίστανται σχέσεις ἀνακυκλώσεως, ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ρευμάτων τοῦ κόσμου, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν γεγονότων τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Συγχρόνως ὅμως ὁ ὠκεανός, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκβάλλουν πάλιν τὰ ρεύματα αὐτά. Μὲ ἄλλας λέξεις, ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ὁ σκοπός, ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τελείωσις ἅμα τῆς ζωῆς. Κάθε ζωὴ ἀναφύεται, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶπομεν, ἐκ τῆς ρίζης, ποὺ λέγεται Θεός, καὶ πᾶν ἐνόργανον ὄν εἶναι κατὰ συνέπειαν μέρος τοῦ δένδρου Θεός, μόνιον τῆς θεότητος. Ὅλα τὰ κτίσματα κατατείνουν εἰς τὸ νὰ ὁδηγήσουν εἰς ὠρίμανσιν τὸ δένδρον αὐτό, θέλουν νὰ παραγάγουν τὸν καρπὸν, τοῦτέστι τὸν Θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι οὗτος χρήζει τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀγάπης του καὶ τῆς δημιουργίας του. Δι' αὐτῶν οἰκοδομοῦμεν τὸν Θεὸν μέσα εἰς τὸν χρόνον. Ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀσύγνωστος ἀλαζονεία νὰ θέλωμεν νὰ τὸν περιλάβωμεν ἐντὸς ἡμῶν, αὐτόν, ὅστις εἶναι ὁ μανδύας, ποὺ σκεπάζει τὰ πάντα, τὸ κῦμα, ποὺ περνᾷ ἐπάνω ἀπὸ ὅλα. Εἶναι ματαία ἡ προσπάθεια νὰ καθορίσωμεν αὐτὸν ἐν τῷ χρόνῳ :

Τὴν εἰκόνα τὴν πιὸ ἀληθινὴν
ποὺ βρίσκουν γιὰ σένα οἱ αἰσθήσεις μας,
τυφλὰ θὰ τὴν ξεπέρναγες
μὲ μόνη σου τὴν ὑπαρξή.

ΚΖ΄.

Ἡ τοιαύτη ἔννοια περὶ τοῦ Θεοῦ ἐγεννήθη μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως, πρὸς τὸν ὀρθολογισμὸν, τὴν μηχανοποίησιν τοῦ κόσμου, τὴν μηχανοκρατικὴν ἀντίληψιν τοῦ βίου, τὴν ρηχὴν ζωὴν τῶν μεγαλοπόλεων. Ὅστις ἐδοκίμασε τὸ βίωμα ἐκεῖνο τῆς θεότητος ἴσταται ὑπεράνω τῶν ὀρθολογιστῶν, ποὺ ἀγωνίζονται μὲ ἀποδείξεις, τῶν ὀλιγοπίστων, ποὺ ζητοῦν ἀποκαλύψεις, τῶν σκεπτικιστῶν, ποὺ ταλαντεύονται, καὶ τῶν ἀθέων, ποὺ ἀρνοῦνται ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔγνωσαν ποτέ. :

Ματαιότητα ἀπὸ σένα καμμιὰ δὲ θέμε,
ποὺ σὲ ἀποδεικνύει.

Τὸ δικό σου ὄνομα σχέσι μὲ χρόνο

Καὶ φθορὰ καμμιὰ δὲν ἔχει.

Φῆμες κυκλοφοροῦν ποὺ σὲ συμπεραίνουν,

κι' ἀμφιβολίες, ποὺ σὲ σβύνουν.

Οἱ ὄκητροὶ κι' ὄνειροπόλοι δυσπιστοῦν

στὴν ἴδια τους τὴ φλόγα.

Καὶ νὰ ματώνουν θέλουν τὰ βουνά.

Ἄλλιῶς δὲ σὲ πιστεύουν.

Μόνον ὅσοι ἐδέχθησαν τὸν Θεὸν μέσα τους διὰ τῆς μοναξιάς κατέχουν αὐτόν. Οἱ ἄλλοι δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν, οὔτε ἐκεῖνοι ποὺ ζητοῦν θαύματα διὰ νὰ τὸν πιστεύουν, οὔτε ἐκεῖνοι, ποὺ θέλουν νὰ τὸν περιλάβουν μέσα εἰς τὰ στενὰ ὄρια τῆς νοήσεώς των. Διὰ τοὺς πρώτους γράφει ὁ Ρίλκε :

Θὰ μπορούσες νὰ κόψης τῶν βουνῶν τὶς φλέβες
σὰν σημεῖο μιᾶς μεγάλης κρίσης.

Μὰ δὲ σὲ νοιάζουν οἱ εἰδωλολάτρες.

Καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀπευθύνεται διὰ τῶν ἐξῆς :

Δὲ θές νὰ μάχεσαι μὲ ὅλα τὰ τεχνάσματα
καὶ νὰ ζητᾶς τὴν ἀγάπη τοῦ φωτός.

Γιατὶ δὲ νοιάζεσαι γιὰ τοὺς χριστιανούς.

Διότι :

Σένα' δὲ σ' ἐνδιαφέρουν ἐκεῖνοι ποὺ ρωτοῦν.

Μὲ πρᾶο πρόσωπο κυττάζεις κείνους,
ποὺ κυοφοροῦν.

Αὐτοί, ὅσοι δηλαδή ἔχουν τὸ θεῖον μέσα τους, κέκτηται καὶ τὸ βίωμα αὐτοῦ. Ἡ νόησις εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ, ἐπειδὴ δὲν εἶναι τὸ κατάλληλον ὄργανον πρὸς προσοικειωσιν τοῦ μυστηρίου. Ἀκόμη ἀπορρίπτει ὁ Ρίλκε καὶ τὰς εἰκόνας, τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖ ἡ τέχνη πρὸς παράστασιν τῆς θεότητος. Τὰς παρομοιάζει, ὅπως εἶδομεν, πρὸς τεῖχη πού παρεμβάλλομεν μεταξύ μας καὶ τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ τὸν χωρίζωμεν ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὴν ψυχὴν μας. Πᾶν ὅ,τι λέγομεν περὶ αὐτοῦ δὲν εἶναι παρὰ ψελλίσματα ἀπὸ τὸ παμπάλαιον ὄνομά του, ἀνταύγεια τοῦ ἀνιχνευτικοῦ μας φανοῦ, πού κυλοῦν φευγαλέαι καὶ διαλύονται μέσα εἰς τὸ ἀδιείσδυτον σκότος τῆς θείας νυκτός. Τὰς ἀνταυγείας αὐτὰς ἀγωνίζεται ἐν τούτοις ὁ ποιητὴς νὰ ἐκφράσῃ διὰ τοῦ πλήθους τῶν εἰκόνων καὶ τῶν παρομοιώσεων του, ὅμοιος καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς μυστικούς τοῦ παρελθόντος. Οὕτω ὀνομάζει τὸν Θεὸν πανάρχαιον πύργον, γείτονα, καθεδρικὸν ναόν, ξένον μας, ἀγωνίαν, αἰνιγματώδη, καθαρὸν, γλυκεῖαν ὄραν τοῦ δειλινοῦ, σκοτεινὴν ἄβυσσον, γέροντα, τὸ ὄλον, ὕρος, φήμην, ἐπιεικέστατον νόμον, μεγάλην νοσταλγίαν, δάσος, τραγοῦδι, σκοτεινὸν δίκτυον, μέγαν ἀόρατον, δάσος τῶν ἀντιφάσεων, ἀγνωσ.ον, βαθὺ νόημα τῶν ὄντων, ἀνέστιον κλπ. Διὰ τῶν παρομοιώσεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ πολλαπλασιασθοῦν, ψελλίζει ἀπλῶς τὸ θρησκευτικόν του βίωμα. Εἰς τὸ βάθος του εἶναι πεπεισμένος ὅτι ἐκμηδενίζομεν τὸν Θεὸν μόλις ἠελλήσωμεν νὰ διεισδύσωμεν εἰς τὴν «νύκτα» του. Ἴσως ὁ μᾶλλον ἀρομόζων χαρακτηρισμὸς διὰ τὴν σιωπηλὴν καὶ μυστηριώδη δύναμιν, ἡ ὁποία συνεργάζεται μαζί μας κατὰ τὴν ἐπίγειον ζωὴν, εἶναι ἡ λέξις αὕτη. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης θὰ ἦτο γόνιμος ἡ σύγκρισις τῆς νυκτός τοῦ Ρίλκε πρὸς τὴν νύκτα τοῦ Eckhart καὶ τὰς νύκτας τοῦ Novalis, καθὼς καὶ πρὸς τὴν νύκτα τῆς ψυχῆς, τὴν νύκτα τῆς πίστεως καὶ τὴν σκοτεινὴν νύκτα τοῦ Θεοῦ, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ De Lacroix. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἔχει ὕμνους ὁ ποιητὴς, τοὺς ὁποίους ἀποσιωπᾷ. Διότι πᾶσα ἐκφρασις τοῦ βιώματος, πού τὸν συγκλονίζει, ὑπολείπεται ἀπειρον ὅσον αὐτοῦ :

Ἔχεις ἓνα σιγανὸν τρόπο νὰ εἶσαι.

Καὶ κεῖνοι, πού ὀνόματα μεγαλόφωνα σοῦ ἀφιερώνουν,
ξέχασαν κιόλας τὴ γειτονιά σου.

Ὁ Ρίλκε ζητεῖ λοιπὸν τὸν Θεόν, τοῦ ὁποῖου τὸ βίωμα πλημμυρίζει τὴν ψυχὴν του, πανταχοῦ. Κυκλοφέρει γύρω ἀπὸ τὸν Θεόν, τὸν ἀναζητεῖ κατὰ τὴν διάρκειαν μακρῶν νυκτῶν, τὸν ἐνοχλεῖ μὲ τὴν κροῦσιν τῆς θύραν του, προσεύχεται πρὸς αὐτόν, φθάνει μὲ τὴν ζήτησίν του ὡς ἐκεῖ, ποῦ εἶναι οἱ ἄγγελοι καὶ ποῦ τὸ φῶς διαλύεται εἰς τὸ μηδέν. Ἄλλὰ συναισθάνεται ὅτι ὁ δρόμος πρὸς αὐτόν δὲν εἶναι ἐλεύθερος. Οἱ ἄνθρωποι οἰκοδομοῦν πρὸ αὐτοῦ εἰκόνας ὡς μεσότοιχα, κτίζουν ναοὺς διὰ νὰ δεσμεύσουν ἐκεῖνον, ὅστις διήκει καὶ διὰ τῶν ἐλαχίστων καὶ ἀπλώνει συγχρόνως τὸ σκότος του μέχρι τῶν ἀπωτάτων σημείων τῆς πραγματικότητος, συγκροτοῦν διδασκαλίαν καὶ δημιουργοῦν τύπους λατρείας, ποῦ φράσσουν τὸν δρόμον πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ἀπὸ τὴν συναίσθησιν αὐτὴν ἐκπηδᾷ ἡ γνῶσις, ὅτι μία μόνον δυνατὸς ὑπάρχει, ὅπως φθάσωμεν μέχρις αὐτοῦ, ἢ διὰ τῆς μονώσεως ἀναπαγωγῆς τρόπον τινὰ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας. Διότι κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ὠριμάζει ἐντὸς τοῦ στήθους μας τὸ ἀνώτερόν μας ἐγώ. Λοιπὸν ἡ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου συντελουμένη συνεχὴς μεταβολή, ἡ τοιαύτη παρασκευὴ τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὥστε ἡ προσωπικότης μας νὰ ἀποβῆ πεδίον τῆς κυριαρχίας τοῦ Θεοῦ, ἡ συναίσθησις τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ὑποχρεώσεών μας ὡς προσωπικότητων, ποῦ ἔφθασαν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς αὐτῶν. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ζωὴ δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὸ βίωμα, τὸ βίωμα τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν θεῖον δὲν εἶναι ἀρκετόν. Καὶ ἐδῶ ἰσχύουν οἱ λόγοι τοῦ Hölderlin: «Δὲν πρέπει νὰ ἀρνούμεθα τὴν εὐγένειάν μας, τὸν ὄρμην, ποῦ ἔχομεν μέσα μας, ὅπως διαμορφώσωμεν τὸ Ἄμορφοποίητον σύμφωνα πρὸς τὸ ἐντὸς ἡμῶν θεῖον». Τὸ βίωμα τοῦ θείου σημαίνει ἐντολήν, ὅπως προχωρήσωμεν πρὸς τὸ ἀκόμη Μή—δεδομένον, πρὸς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν πραγματοποίησιν νέων ἀξιῶν, πρὸς τὴν εὐρύνσιν τοῦ ὀρίζοντος τοῦ πνεύματος, τὴν ἀνακάλυψιν νέων πνευματικῶν βαθῶν, πρὸς τὴν ἐκ τοῦ βιώματος ἐκείνου τοῦ θείου ἀπορρέουσας δρᾶσιν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ χάριν αὐτοῦ. Δι' ὅλων τούτων δημιουργοῦμεν τὸν Θεὸν μέσα εἰς τὸν χρόνον, τὸν ἀποκαλύπτομεν ἐπὶ τῆς γῆς, καλλιεργοῦμεν τὴν αὔξησιν του μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ἰδικῆς μας αὔξησεως καὶ μὲ τὴν ἰδικήν μας ὠρίμανσιν συντελοῦμεν νὰ ὠριμάζη καὶ ὁ Θεὸς μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀτόμων καὶ μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν.

ΚΗ΄.

Οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν πολυθρόνητον παράστασιν τοῦ Ρίλκε περὶ τοῦ μελλοντικοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ ποὺ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη πλήρως ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ γίνεται βαθμηδόν. Περὶ αὐτοῦ ἰσχύουν οἱ λόγοι τοῦ Ἀγγέλου Σιλεσίου ὡς πρὸς τὸν Χριστόν, ὅστις δὲν ἐφάνη ἀκόμη τελείως ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ τελεσιουργεῖται κατ' ὀλίγον μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πιστῶν. Ὁ Θεὸς τοῦ Ρίλκε εἶνα διηνεκῆς μεταμόρφωσις, παρὼν εἰς ὅλα τὰ ὄντα ὡς τὸ βαθὺ νόημα τῆς δημιουργίας. Ὁ ἄνθρωπος γειτονεύει πρὸς τὸν Θεὸν αὐτόν. Ὁ συνειδητὸς βίος τοῦ θνητοῦ περιβάλλεται ὑπὸ τοῦ ἀπεράντου καὶ συνέχεται πρὸς αὐτό. Ὁ ποιητῆς, ἐρευνῶν καὶ στοχαζόμενος, εὕρισκει πάντοτε τὸ ἐν τούτῳ : ὅτι ὁ Θεὸς πραγματοποιεῖται διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἱστορίᾳ, δηλαδὴ ἐν τῷ χρόνῳ. Διὸ καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ νὰ παράσχη εἰς αὐτὸν ἔνδυμα :

Στὸν καθένα ὁ Θεὸς μιᾶ προτοῦ νὰ τὸν κάμη
"Υστερα βγαίνει μ' αὐτὸν σιωπώντας ἀπὸ τὴ νύχτα.
Μὰ τὰ λόγια, ποὺ ὁ καθένας προτοῦ ν' ἀρχίσῃ ἀκούει,
Τὰ συννεφιασμένα αὐτὰ λόγια, λένε :
Σταλμένος ἔξω ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις σου,
Τράβα ὡς τὴν ἄκρη τοῦ πόθου σου,
Δός μου ἔνδυμα.

Εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἐπιστολὰς πρὸς τὸν νεαρὸν ποιητὴν παρομοιάζει τὴν προσπάθειαν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως πραγματοποιήσῃ ἐν τῷ χρόνῳ τὸν Θεόν, πρὸς τὴν ἐργασίαν τῶν μελισσῶν. Ὅπως αὐταὶ συνάγουν τὸ μέλι, τοιοῦτοτρόπως ἀποκομίζει καὶ ὁ ἄνθρωπος τὰς οἰκείας οὐσίας ἐξ ὅλου τοῦ περιβάλλοντος κόσμου διὰ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐξ αὐτῶν τὸν Θεόν.

Ἔργατες εἴμαστε,
Δουλευτάδες, μαθητές, μαστόροι
Καὶ σὲ χτίζουμε, ὦ ψηλὴ ἐκκλησιά.

Ἡ οἰκοδόμησις αὐτὴ τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ νόημα τῆς ἱστορίας. Ἡ τελευταία αὕτη παραβάλλεται πρὸς κυοφορίαν τοῦ Θεοῦ, ὅστις γεν-

νάται ἔξ αὐτῆς. Οὕτω ἔμ φανίζεται ἐν τῷ χρόνῳ ὁ Θεὸς ὡς γινόμενος. Συντελεῖται καὶ ἐν αὐτῷ διὰ τῶν γενεῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ μετ' αὐτῶν. Χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαντληται ἐν τῷ χρόνῳ οὔτε ἡ οὐσία οὔτε ἡ δύναμις του. Διότι μέσα εἰς τὰς ἐνσαρκώσεις τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πνεύματός του ἡ ἀνθρωπότης δὲν εἶναι παρὰ μία φάσις. Δημιουργὸς ἄλλως τε τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός. Τοῦτο τὸ λέγει ρητῶς ὁ ποιητής :

Κι' ἂν ἀκόμα δὲν θέλουμε
ὁ Θεὸς ὠριμάζει.

Μόνον ὅτι ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ μὴ καθιστῶμεν τὸν βίον του δυσκολώτερον ἢ ὅσον κάμνει αὐτὸν εἰς τὸ ἔαρον ἢ γῆ. Τοῦτο κατορθώνομεν ἂν ἀνυψώσωμεν τὸν βίον μας εἰς ἀποκάλυψιν θείων νόμων. Οὕτω συνεργαζόμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς οἰκοδόμησιν του. Διότι οἰκοδόμησις τοῦ Θεοῦ σημαίνει οἰκοδόμησιν ἡμῶν τῶν ἰδίων :

Βλέπεις πὼς εἶμαι ἕνας ζητητής . . .
Ἐνας ποὺ ὄνειρεύεται νὰ σὲ τελειώσῃ,
Καὶ πὼς ὁ ἴδιος θὰ τελειωθῇ.

Ἄλλ' ὅμως κατὰ τὰς μεγάλας στιγμὰς τῆς ἱστορίας ἀνέρχεται κάποιος νέος οἰκοδόμος εἰς τὰ σαλεύοντα ἰκριώματα τῆς οἰκοδομῆς καὶ δεικνύει εἰς τοὺς ἄλλους νέους τρόπους. Καὶ τότε ἀρχίζει πάλιν τὸ βιβλίον τοῦ Θεοῦ ὅσον οὐδέποτε πρότερον.

Καὶ οἱ γραμμὲς σου, ποὺ μεγαλώνουν,
Γλυκοχαράζουν.

Ἐν τούτους καὶ αἱ ἐπίσημοι αὐταὶ στιγμαὶ τῆς ἱστορίας ἐρχονται ἀπὸ τὸν Θεόν, ὅπως ἀπὸ τὴν θάλασσαν ὁ ἄνεμος. Ἡ τελευταία ἀνάβασις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ἀποδημία καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἀληθοῦς πενίας καὶ τοῦ προσήκοντος θανάτου, τ. ἔ. ἡ ἀποχή μας ἐκ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου, ἐκ τοῦ χρόνου, καὶ ἡ μετάστασις εἰς τὴν μεγάλην ἔνδειαν. Αὕτη εἶναι ἡ ὀριστική, ἡ τελειωτικὴ ὠριμανσις. Τότε νοιώθει ὁ ἄνθρωπος ἀληθινὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ πραγματοποιεῖ τὴν βασιλείαν του :

Νὰ σὲ νοιώθω θέλω καθὼς σὲ νοιώθει ἡ γῆ.

Ἡ βασιλεία σου ὠριμάζει μὲ τὴν δική μου τὴν ὠρίμανση.

Τότε ἐνοικεῖ ἐντὸς τῆς ψυχῆς μας ὁ Θεός. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν παραμένει πλέον ἀντικείμενον τῆς νοήσεως οὔτε νομοθέτης τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς πνευματικότητα, ἡ ὁποία ζῆ ἐντὸς ἡμῶν καὶ κινεῖ ἡμᾶς εἰς δραῖσιν. Γίνεται ἰδέα, ἡ ὁποία θέτει ἑαυτὴν ἀφ' ἑαυτῆς καὶ προβάλλει ἑαυτὴν εἰς τὰ ἔκτος ἡμῶν πράγματα, διὰ νὰ πληρώσῃ αὐτὰ ἀπὸ νόημα. Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ διαλύσεως τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἰς τὸν Ἰνδικὸν καὶ τὸν ἑλληνικὸν μυστικισμόν, ἀλλὰ περὶ γεννήσεως τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ψυχῆς, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν γερμανῶν μυστικῶν. Ὁ Θεός, ἡ ἰδέα, εἶναι τι, ὅπερ θέτει ἑαυτὸ εἰς ἄλλο τι, ὅπερ δὲν εἶναι ἰδέα. Τὸ ἄλλο τοῦτο εἶναι ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία μεταβάλλεται εἰς οὐσίαν διὰ τῆς εἰσόδου τοῦ Θεοῦ εἰς αὐτήν. Τοιουτοτρόπως γίνεται ὁ Λόγος σὰρξ καὶ σκηνοῖ ἐν ἡμῖν, διαρκῶς καὶ κατὰ στάδια, τὰ ὁποῖα σημαίνουν προϊούσαν ἐνσάρκωσιν τῆς ἰδέας.

Κατόπιν τῶν εἰρημένων γίνεται φανερὸν διατὶ ὁ Ρίλκε ὀνομάζει τὸν Θεὸν υἱόν, κληρονόμον, μέλλον, καρπόν. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀκόμη παρών, ἀλλὰ εὐρίσκεται καθ' ὁδόν, ἔρχεται. Ἐκαστον ὄν, ἀναφυόμενον, ὡς εἶδομεν, ἐκ τῆς ρίζης τοῦ Θεοῦ, συντελεῖ εἰς τὴν βαθμιαίαν ἔλευσιν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς τὴν ἐν χρόνῳ πραγματοποίησίν του, ἐφ' ὅσον κατορθώνει νὰ διαμορφώσῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ βίον διαρκῶς οὐσιωδέστερον καὶ τελειότερον. Ἀλλὰ τότε οἱ ἀγῶνες του καὶ αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀποτελοῦν κληρονομίαν, διὰ τῆς ὁποίας πλουτίζονται αἱ τελεσιουργούμεναι γραμμαὶ τοῦ μελλοντικοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' οὗτος καλεῖται κληρονόμος καὶ ἐν ἄλλῃ τινὶ ἐννοίᾳ. Πᾶν ὅ,τι γίνεται δηλ. καὶ πᾶν ὅ,τι ἔγινεν ἐπιστρέφει πάλιν εἰς αὐτόν. Ὅλα χύνονται ἐν τέλει πάλιν εἰς τοὺς κόλπους του. Εἶναι ὄχι μόνον ἡ πηγὴ, ἀλλὰ καὶ τὸ τέρμα ὅλων τῶν ρευμάτων, ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ σκοπὸς πάσης κινήσεως καὶ προσπάθειας.

ΚΘ΄.

Καὶ διὰ τὸν Θεὸν τοῦ Ρίλκε ἰσχύουν οἱ λόγοι τοῦ Φάουστ πρὸς τὴν Μαργαρίταν :

Ποιὸς μπορεῖ νὰ τὸν ὀνομάσῃ καὶ ποιὸς νὰ τὸν ὁμολογήσῃ ;
Δὲν ἔχω ὄνομα γι' αὐτόν. Αἴσθημα εἶναι ὅλα.

Ἐν τούτοις, ὡς ἤδη ὑπεδηλώθη, συναίσθημα, παράστασις, βούλησις ἀποτελοῦν ἀδιαίρετον εἰς τὸ βάθος ἐνότητα. Κατ' ἀκολουθίαν, μετὰ τῆς θρησκευτικότητος τοῦ ποιητοῦ συνδέονται καὶ ὠρισμένοι παραστάσεις περὶ τοῦ Θεοῦ. Ταύτας θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐξάρωμεν καὶ νὰ ταξινομήσωμεν. Δὲν πρόκειται βέβαια περὶ θεολογίας τοῦ Ρίλκε ἐν τῇ αὐστηρᾷ σημασίᾳ τῆς λέξεως, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον περὶ δογματικῆς, ἄλλὰ μᾶλλον περὶ παραστάσεων δεδομένων μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ του βιώματος, τοῦ ὁποῖου μέρος ἀποτελοῦν, καὶ ἀπορρουσῶν ἐκ τοῦ τύπου τῆς θρησκευτικότητος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ὁ ποιητής. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἀοριστίαι καὶ αἱ ἀσάφεια, γνώρισμα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὅλων τῶν μυστικῶν.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ διδασκαλία καθόλου ἐξετάζει τὸ μὲν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ καθ' ἑαυτόν, τὸ δὲ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὸν κόσμον. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐμβάλωμεν τὰς περὶ Θεοῦ παραστάσεις τοῦ ποιητοῦ, αἵτινες ἀπαντοῦν εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν» ἢ συνάγονται ἐξ αὐτοῦ. Ὡς πρὸς τὸν Θεὸν καθ' ἑαυτόν ἰσχύει καὶ διὰ τὰς σχετικὰς πρὸς αὐτὸν παραστάσεις τοῦ Ρίλκε τὸ παλαιὸν ρητὸν τῶν μυστικῶν : «Πᾶν ὅ,τι ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ κανεὶς περὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ὁ Θεός. Συγχρόνως ὅμως εἶναι καὶ ὅλα ὅσα ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ περὶ αὐτοῦ». Ὁ Θεὸς καθ' ἑαυτόν εἶναι καὶ διὰ τὸν ποιητὴν παντελῶς ἀκατάληπτος καὶ ἀσύλληπτος διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄνομά του παραμένει συμβολικὴ ἀπλῶς λέξις, κενὴ παντὸς περιεχομένου, ὅπως εἰς τὴν λεγομένην ἀρνητικὴν θεολογίαν τῶν μυστικῶν. Εἶναι ὁ ἀνόνητος, ὁ παντὸς ὀνόματος ἐστερημένος Θεός, ἢ ἄνευ ὁρίων ἄβυσσος, ἢ ἔρημος, τὸ κενόν, τὸ μηδέν, ὁ κεκρυμμένος Θεὸς τοῦ

Λουθήρου, τὸ ὅλως ἄλλότριον, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ καὶ τὸ ὁποῖον ἀναλύει ψυχολογικῶς ὁ R. Otto. Οὐδὲν κατηγορημα στοχάζεται τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ. Διότι εἶναι ἀγνώριστος καθ' ἑαυτόν, ἀπολύτως ὑπερβατικός, παντελῶς ἀπρόσιτος διὰ τῆς νοήσεως εἰς οἶονδήποτε κτίσμα. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξη κατηγορημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν φύσιν τοῦ ὅλως ἄλλοτρίου τούτου, ὅπερ ἴσταται ὑπεράνω πάσης ἐμπειρίας καὶ παντὸς διανοήματος; Ἄλλ' ὅμως, ὅπως οὐδὲν κατηγορημα στοχάζεται τῆς φύσεως αὐτοῦ, οὕτω καὶ οὐδεμία ἄρνησις εἶναι μέχρι τέλους δυνατή. Διότι οὔτε οὐσίας οὔτε ζωῆς στερεῖται ὁ Θεός, ὅπως δὲν στερεῖται λόγου καὶ δυνάμεως, προσωπικότητος καὶ πνεύματος. Διὰ τοῦτο μόνον νὰ περιγράψωμεν αὐτὸν δυνάμεθα ὡς τὸ καθαρὸν εἶναι καθόλου, ὡς τὴν παντελῆ ἄλλοτριότητα πρὸς πᾶν γνωστόν, ὡς τὴν ἀδιαφόρητον καθ' ἑαυτὴν ἐνότητα, ἣτις περιλαμβάνει εἰς ἑαυτὴν πάσας τὰς δυνατότητας. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ Ἐν καὶ Πᾶν ἢ ἡ σύμπτωσις τῶν ἀντιθέσεων. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὁμιλεῖ ὁ Α. Σιλέσιος περὶ τοῦ ἀκτίστου ὠκεανοῦ τῆς θεότητος καὶ ὁ Kierkegaard περὶ ποιοτικῆς διαφορᾶς μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Σύμφωναι πρὸς τ' ἄνωτέρω εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς θεότητος εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν». Ἐδῶ ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ σκοτεινὸς βυθός, ἡ ἀφώτιστος χώρα, τὸ δάσος τῶν ἀντιφάσεων, τὸ μέγα αἴνιγμα, ὁ σκοτεινὸς Ἄσυνείδητος, ὁ ὢν ἀπλῶς καὶ καθ' ἑαυτόν, ὁ ἀπρόσιτος, τὸ ἀσύλληπτον βάθος, ἡ σιωπή, ὁ ἐρημικὸς κτλ.

Λ'.

Ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ ὑπερβατικοῦ τούτου Θεοῦ καὶ τῆς δημιουργίας εἶναι σχέσις διαρχίας. Ἄς ἐξετάσωμεν πρῶτον τὴν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου σχέσιν, ὅπως νοεῖ αὐτὴν ὁ ποιητής. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ κόσμος τὸ δημιούργημα του. Εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ προέβη τὸ ὑψιστον ὄν ἐξ ἀνάγκης, ἐπειδὴ δηλαδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπομένῃ ἐπὶ πλέον τὴν ἐρημίαν τῆς ἀνευ ἀντικειμένου ἀπολύτου ὑπάρξεώς του.

Τὸ Μηδὲν σὰν μιὰ πληγὴ ἦταν γιὰ σένα,
ποὺ μὲ τοῦ κόσμου τῆ δροσίσεως
τὴν πλάση.

Παρά ταῦτα ὁ κόσμος παραμένει διὰ τὸν Θεὸν ἐνδόμυχον φαινόμενον, ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ, δὲν εἶναι τι ἐκτὸς αὐτοῦ ὑφίστάμενον.

Γι' αὐτὸν εἶν' ὅλα ἔσωτερικά, λέγει κάπου ὁ ποιητής. Καὶ ὑμνεῖ τὰ πράγματα ὡς φαινόμενα ἐν τῷ Θεῷ, ὡς περιεχόμενα ἐν αὐτῷ.

Κατ' ἀκολουθίαν ὁ Θεὸς εἶναι ὄχι μόνον ὑπερβατικός, ἀλλὰ ἐν ταυτῷ καὶ ἐνδοκοσμικός. Ἡ σχέση αὕτη ὑπενθυμίζει τὸν Goethe εἰς τὸ περίφημόν του ποίημα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ προοίμιον τῆς σειρᾶς «Θεὸς καὶ κόσμος» :

Τί θάταν ἓνας Θεός, ποὺ ἀπ' ἔξω μόνον

θά ἔσπρωχνε τὸν κόσμο,

Γυρίζοντάς τον πάνω στὸ δάκτυλό του.

Σ' αὐτὸν πρέπει ἀπὸ μέσα τὸ σύμπαν

νά κινῆ.

Τῇ φύσῃ νὰ κλῆ μέσα του κι' ἀπ' αὐτὴ

νά κλείνεται κι' αὐτός.

Κι' ἔτσι ὅλα, ὅσα μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμο

ζοῦν κινουῦνται καὶ εἶναι,

Ἐπ' τῇ δυνάμει του κι' ἀπ' τὸ πνεῦμα του

μένουν πάντα γεμάτα.

Δὲν πρόκειται ὅμως οὔτε περὶ πανθειστικῆς ἀντιλήψεως οὔτε περὶ αὐστηρῶς θεϊστικῆς, ἀλλ' οὔτε κυρίως εἰπεῖν καὶ περὶ πανενθειστικῆς, ἂν καὶ ἀποκομίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην εἶναι ἐγγύτερος ὁ Ρίλκε. Γεγονὸς παραμένει ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅτι ἐνώπιόν μας ἔχομεν διττὴν ἀρχήν, τὴν ὑπερβατικότητα ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐνδοκοσμικότητα ἢ ἄλλως τὸ ἔμμονον τῆς θεότητος. Ὁ κόσμος ὡς ὅλον ἀποτελεῖ ἰδίαν καὶ ἀφωρισμένην σφαιρᾶν ἐντὸς τοῦ περιέχοντος αὐτὸν Ὀλοῦ τῆς θεότητος. Μεταξὺ ἀμφοτέρων δὲν ὑπάρχει οὔτε μετάβασις οὔτε διάρρηξις τῶν ὁρίων, ποὺ χωρίζουν τὴν φύσιν ἑκατέρου. Ὑφίσταται μόνον εἶδος τι ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ τῶν δύο μεγεθῶν. Κατὰ ταῦτα οὔτε ὁ κόσμος θεοποιεῖται, ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Θεόν, οὔτε ὁ Θεὸς κοσμοποιεῖται ἐν τῷ συνόλω αὐτοῦ. Ἀπλῶς ἀποβαίνει ὁ κόσμος θεῖος, ὅπου καὶ ὅταν ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ ὁ Θεὸς καὶ διαποτίζει τρόπον τινὰ αὐτὸν διὰ τοῦ θεϊ-

κοῦ του φωτός. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι γίνεται μέρος τῆς
θείας φύσεως, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἀντικατοπτρίζει τὴν θείαν φύσιν
καὶ ἐξευγενίζεται διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς θείας δυνάμεως. Εἶναι
ἐκ τούτων φανερόν ὅτι ὁ Θεὸς τὸ μὲν εἶναι πλέον τι ἢ ὁ κόσμος,
τὸ δὲ κατ' ἀρχὴν ἀλλότριος τοῦ κόσμου, διάφορος αὐτοῦ. Ἡ κο-
σμοθεωρία αὕτη προσεγγίζει εἰς τὸν πανενθεϊσμόν, χωρὶς νὰ εἶναι
δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ πλήρως πρὸς αὐτόν, ἔνεκα τῆς διαφορᾶς
ἀκριβῶς ἐκείνης μεταξὺ κόσμου καὶ Θεοῦ, ἣ ὁποία δὲν αἴρεται
ὑπὸ τοῦ πηλητοῦ καὶ ἣ ὁποία προσιδιάζει εἰς τὴν θεϊστικὴν περὶ
κόσμου καὶ Θεοῦ ἐκδοχὴν. Ἡ κατὰ τὸν Ρίλκε μεταξὺ αὐτῶν ὑφι-
σταμένη σχέσηις θὰ ἠδύνατο νὰ διασαφηνισθῇ διὰ τῆς παραβο-
λῆς πρὸς τὴν σχέσιν, ποὺ ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ καλλιτέχνου καὶ
τοῦ ἔργου του. Τὸ καλλιτεχνικὸν προῖόν εἶναι ἔκφρασις τῆς φύ-
σεως τοῦ δημιουργοῦ του, διαμορφούμενον ὑπ' αὐτοῦ ἐξ ὕλης
ξένης πρὸς αὐτόν. Ἄλλ' ἔργον καὶ καλλιτέχνης δὲν ταυτίζονται
τὸ ἓν πρὸς τὸ ἄλλο.

ΛΑ΄.

Καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ :
Ὁ Θεὸς μιλεῖ στὸν καθένα
Μόνον προτοῦ τὸν κάμη.

Καὶ εἰς ἄλλο μέρος :

Τῇ μέρα κείνη, ποὺ μᾶς ἄρχισες.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὑψιστον καὶ τὰ τελειότατον ἀπὸ ὅλα,
ὅσα ἐδημιούργησεν ὁ πλάστης, συγγενὴς πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς
ψυχῆς του, τοῦ πνεύματός του, τῆς βουλήσεώς του, διὰ τῶν δη-
μιουργικῶν καὶ πλαστικῶν του ἱκανοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐξασφα-
λίζουν εἰς αὐτόν ἰδιάζουσαν θέσιν ἐντὸς τοῦ θείου σύμπαντος
καὶ καθορίζουν εἰς αὐτόν τὸ ὑπέροχον μέρος, ὅπερ ὀφείλει νὰ
διαδραματίζη μέσα εἰς αὐτό. Διὰ τῆς δημιουργίας τῆς ἀνθρω-
πίνης ψυχῆς ἐπλασεν ὁ Θεὸς κάτι ἀνάλογον πρὸς τὸ ἑαυτόν του.
Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ἀκόμη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται ἐξ
ὑπαρχῆς ὡς εἰκὼν καὶ ὡς ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ. Κυρίως εἰπεῖν
ὑφούται εἰς τοιαύτην διὰ τοῦ ἀγῶνος, τῆς διαρκοῦς προσπα-
θείας καὶ τῆς ἐπιμόχθου ἐξελίξεως. Ὅθεν ἢ κατ' ὁμοίωσιν δη-

μιουργία του ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἐντὸς τῆς ψυχῆς του καταβολὴν τῆς πρὸς ὁμοίωσιν προδιαθέσεως, τῆς δυνατότητος πρὸς τὴν ὁμοίωσιν. Ἡ ἀποστολή, ὁ σκοπὸς καὶ τὸ νόημα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως συνίσταται εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν καὶ τὴν τελείαν διαμόρφωσιν τῆς προδιαθέσεως ἐκείνης, εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν πραγματοποίησιν τῆς εἰκόνας, ἣτις ἐνεβλήθη ὡς ἰδανικὸν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν. Καὶ ἐδῶ λοιπὸν διάκρισις μετὰξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ σχέσις διαρχίας πρὸς τὸν ἀνθρώπον. Ἄλλ' ὅμως μετέχει οὗτος τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τινὰ ἔννοιαν, δυνάμει τοῦ ψυχικοῦ ἐκείνου πυρῆνος, ὅστις κατάγεται ἀπὸ τὸν Θεόν, παρὰ τὴν οὐσιώδη μετὰξὺ ἀμφοτέρων διαφορὰν. Ὁ πυρὴν οὗτος, εἶναι καταβεβλημένος εἰς τὸ βάθος πάσης ἀνθρωπίνης ψυχῆς, εἴτε ἔχει ὁ ἀνθρώπος συνείδησιν αὐτοῦ εἴτε μή. Εἶναι ἡ πηγὴ τῆς νοσταλγίας πρὸς τὸν Θεόν, τὸ κινεῖν αἷτιον τῆς ὁρμῆς πρὸς αὐτόν, τῆς ἀνησυχίας καὶ τῆς ζητήσεως. Αὐτὸς ὠθεῖ καὶ τὸν ποιητὴν πρὸς τὴν ζήτησιν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὴν ἀποδημίαν καὶ τὴν μόνωσιν, πρὸς τὸ Κύριε ἐκέκραξα τῶν προσευχῶν τοῦ «Βιβλίου τῶν Ὁρῶν», πρὸς τὸ διαρκὲς φτερούγισμα γύρω ἀπὸ τὸν πανάρχαιον πύργον, ποὺ διαγράφει ὄλονέν μεγαλυτέρους κύκλους, ἀλλὰ καὶ ὄλονέν μᾶλλον ὀδυνηροὺς καὶ μᾶλλον τολμηροὺς.

ΛΒ΄.

Πᾶν βίωμα ἀναφέρεται, ὡς εἴπομεν, εἰς ὄλον τὸν ψυχικὸν βίον. Εἰς αὐτὸ μετέχει ὄχι μόνον τὸ συναίσθημα, ἀλλὰ καὶ ἡ νόησις, καθὼς καὶ ἡ βούλησις. Περιλαμβάνει ὅλα αὐτὰ ὡς ἐνιαῖον σύνολον, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι ἐνιαῖον τι ὄλον, ὁργανικῶς διηρθρωμένη ἐνότης. Θεωρητικῶς μόνον χωρίζομεν αὐτά, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐρεῦνης, χωρὶς νὰ εἶναι ποτὲ δυνατὴ ἡ πλήρης διάκρισις. Τὸ αὐτὸ ἐπράξαμεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα. Περιεγράψαμεν τὸ συναισθηματικὸν καὶ τὸ νοητικὸν στοιχεῖον τοῦ ὑρησκευτικοῦ βιώματος τοῦ Ρίλκε. Ὑπολείπεται τώρα ἡ ἀνάλυσις τοῦ βουλευτικοῦ. Μὲ ἄλλας λέξεις, μένει πλέον νὰ ἐξετάσωμεν τὸν κύκλον ἐκείνον τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ τὰ ὅποια εἶναι ἀπόρροια τοῦ περιεχομένου ἐκείνου τοῦ συναισθηήματος καὶ τῆς νοήσεως. **Λοι-**

πὸν τὰς πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων σχέσεις τῆς θρησκευούσης προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ, τὰ καθήκοντα, ποὺ ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν ἢ θρησκευτικὴ του συνείδησις.

Ἡ ἐπαφὴ πρὸς τὴν θεότητα, ἢ μᾶλλον ἢ βίωσις τῆς ἐπαφῆς αὐτῆς, δὲν εἶναι ἀρκετὴ κατὰ τὸν ποιητὴν. Δέον νὰ ἐξελιχθῇ εἰς προσωπικὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἰς ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκδηλουμένην τὸ μὲν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς του τελειώσεως, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ δράσεως. Οὕτω τὸ βίωμα τοῦ Θεοῦ χρησιμεύει ὡς ἐντολή, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀκόμη μὴ δεδομένον, καὶ προβάλλει ὑψηλὰς ἀπαιτήσεις εἰς τὴν βούλησιν. Εἶναι λοιπὸν ἐσφαλμένη ἡ ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θρησκευτικότης τοῦ Ρίλκε εἶναι ἡσυχαστικὸς μυστικισμὸς, ὅστις ὡς ἰδανικὸν τοῦ βίου προβάλλει τὴν ἀσκησιν, τὴν μόνωσιν, τὸν μοναχικὸν τρόπον τῆς ζωῆς. Ἡ τοιαύτη ἀπαίτησις ἀποτελεῖ διὰ τὸν ποιητὴν προπαρασκευαστικὸν ἀπλῶς στάδιον. Διότι ἡ βιοθεωρία του φέρει χαρακτῆρα δυναμικόν. Ὁμιλεῖ περὶ ἐξελίξεως, προσπαθείας, ἀγῶνος, ὠριμάνσεως, καρποφόρου ὑπηρεσίας χάριν τῶν ἄλλων. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα ἀναγινώσκομεν εἰς μίαν ἐπιστολήν του : «Τὸν Θεὸν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ λατρεύῃ μόνον ἐφ' ὅσον ζῆ τὴν ζωὴν μέχρι τελειώσεως. Δημιουργία τοῦ Θεοῦ σημαίνει παροχὴν ὅλον ἐν ἀνωτέρων μορφῶν εἰς τὴν ζωὴν . . . Μὲ ἄλλας λέξεις, καταβίβασιν τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὴν ζωὴν ἢ ἀναβίβασιν τῆς ζωῆς μέχρι τοῦ Θεοῦ». Παραπλήσια διδάσκει καὶ εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν» διὰ τῶν στίχων :

Μὲ τὴν πράξιν μόνο σὲ πιάνουμε,
Καὶ μόνο μὲ τὰ χέρια σὲ φωτίζουμε.

ΛΓ'.

Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ βιώματος τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον ὀδηγεῖ εἰς τὴν διαρκῆ πρὸς αὐτὸν ἐπαφήν, ἀνέλυσαν καὶ ἄλλοι καὶ ἡ Εὔα Wernick εἰς μίαν διαφωτιστικὴν πραγματείαν της περὶ τῆς θρησκευτικότητος τοῦ ποιητοῦ. Τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι τὰ ἐπόμενα : Ἐν πρώτοις ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος κατάστασιν ψυχικῆς ἡρεμίας καὶ τὴν διάθεσιν, ποὺ δημιουργεῖ τὸ συναίσθημα τῆς